

ISSN 2306-2908

П И Т А Н Н Я ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Pitannâ literaturoznavstva

108

Problems of literary criticism

ЧЕРНІВЦІ - 2023

CONTENTS

ANNIVERSARIES

Nikoriak, N. Olha Kobylianska in the Cinematographic Discourse	7
Tychinina, A. Multi-Talented "Muzaget": Intermedial Dominant in the Works by Mykhailo Zhuk	28

POETICS. HISTORICAL POETICS

Hrecheshnyuk, O. Cultural and Historical Context of Struggle of Overcoming the Traumatic Past (On the Example of Modern German Generational Novel)	49
Kovalets, L. Taras Shvchenko in the Space of his Reading: The Time before 1837	69
Macenka, S. Bertolt Brecht's Idea of Collective Creativity	97
Prytoliuk, S. Conceptual Dimensions of German Magical Realism	112
Chernyshova, S. Border as a Factor of Mexican-American Identity	129

COMPARATIVE LITERARY STUDIES

Barjonet, A. Daniel Mendelsohn's <i>The Lost</i> and Anne Berest's <i>La Carte postale</i> : Two Successes at the Opposite Ends of the Spectrum	147
---	-----

GENRE STUDY

Tykholoz, N. Between Fact and Ego-Literature: Memoir and Publicistic "Odyssey" by Anna Franko-Klyuchko (Genre-Thematic Polyphony)	164
---	-----

RECEPTION STUDIES

Baudry, H. Revival or the Troubles of Forgetting: What Markers?	188
---	-----

REVIEWS

Bieling, R. Our monuments in Ukraine [Review on the book: Loewenich, H. von und Rychlo, P. (2022). <i>Bukowinisch-Galizische Literaturstraße</i> . <i>Dokumentation zu einem deutsch-ukrainischen Kulturprojekt</i> . Czernowitz : Knyhy – XXI, 288 S.]	203
---	-----

ЗМІСТ

ДО ЛІТЕРАТУРНИХ ЮВІЛЕЇВ

- Нікоряк, Н. Ольга Кобилянська в кінематографічному дискурсі 7
Тичиніна, А. Мультимитець у «Музагеті»:
інтермедіальна домінанта творчості Михайла Жука 28

ПОЕТИКА. ІСТОРИЧНА ПОЕТИКА

- Гречешнюк, О. Культурно-історичний контекст подолання
травматичного минулого
(на прикладі новітнього німецькомовного роману покоління) 49
Ковалець, Л. Тарас Шевченко у просторі своєї лектури:
час до 1837 року 69
Маценка, С. Ідея Бертольта Брехта про колективну творчість 97
Притолюк, С. Концептуальні виміри німецького магічного реалізму 112
Чернишова, С. Кордон як фактор мексикано-американської
ідентичності 129

КОМПАРАТИВНІ СТУДІЇ

- Barjonet, A. *Les Disparus* de Daniel Mendelsohn
et *La Carte postale* d'Anne Berest : deux succes aux antipodes 147

ЖАНРОЛОГІЯ

- Тихолоз, Н. Між правдою факту й еґо-літературою:
мемуарно-публіцистична «одіссея» Анни Франко-Ключко
(жанрово-тематична поліфонія) 164

РЕЦЕПТИВНІ СТУДІЇ

- Baudry, H. *La revie ou les deboires de l'oubli* : quels marqueurs ? 188

РЕЦЕНЗІЇ

- Білінг, Р. Наці пам'ятники в Україні
[Рецензія на кн.: Loewenich, H. von und Rychlo, P. (2022).
*Bukowinisch-Galizische Literaturstraße.
Dokumentation zu einem deutsch-ukrainischen Kulturprojekt.
Czernowitz : Knyhy – XXI, 288 S.]* 203

<http://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.112>

УДК 821.112.2'06.09:82.02Реал

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ НІМЕЦЬКОГО МАГІЧНОГО РЕАЛІЗМУ

Світлана Притолук

orcid.org/0000-0002-9245-4477

svitlana.prytoliuk@gmail.com

Кандидатка філологічних наук, доцентка

Кафедра німецької філології та методики навчання німецької мови

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

Вул. Максима Кривоноса, 2, 46027, м. Тернопіль, Україна

Анотація. Окреслено вектори методологічних досліджень магічного реалізму й визначено диференційні ознаки цього літературного феномену в теоретичному дискурсі німецьких літературознавців, зокрема у працях М. Шеффеля, Д. Кірхнер, Г. Роланда, Т. В. Лайне, Й. Шустера. Акцентовано на амбівалентності німецького магічного реалізму, зумовленої поєднанням у магічно-реалістичних текстах двох протилежних за своєю суттю способів зображення дійсності – реального та ірреального. Особливу увагу в контексті концептуалізації магічного реалізму звернено на семіотичну модель «подвійного кондиціонування» А. Кошорке та концепцію «рудерального простору» Б. Шефера. У висновках підкреслено, що магічний реалізм демонструє синергетичний ефект виникнення нового художнього простору з прихованими глибинними сенсами та еліптичними структурами, котрі створюють семантичну поліфонію тексту з варіативною множинністю значень. Завдяки лімінальності та трансгресії активується семантичний потенціал магічного, спрямований на подолання межі між іманентним і трансцендентним світами.

Ключові слова: магічний реалізм; подвійне кондиціонування; рудеральний простір; лімінальність; трансгресія; топос; осциляція; нумінозний.

Німецький магічний реалізм, який заявив про себе ще в 20-х роках ХХ століття за часів Веймарської республіки, з огляду на культурно-історичний контекст його формування, – самобутнє явище світової літератури із власною історією становлення, розвитку та жанровою специфікою. Коріння магічного реалізму в Німеччині сягає доби Романтизму, він розвивався за часів гітлерівської диктатури та після Другої світової війни, традиція напряду простежується в кінці ХХ й на початку ХХІ століть (Stefanović 2019). Парадоксальність закладена вже в самому терміні, що вказує на дивний симбіоз антиномічних за своєю суттю категорій реального та ірреального. Як метод письма магічний реалізм є полем перетину протилежностей: «магії та реалізму (Форстер), фрагментації та гармонізації (Шефель), класики та модерну (Ганс Дітер Шефер), структурованого тексту та розлогої топографії (Буркгард Шефер)» (Leine 2018: с. 286).

Дефініція терміна «магічний реалізм» у сучасному літературознавстві хоча й потребує уточнення, все ж зводиться до певного уніфікованого пояснення, згідно з яким це – «радикальна форма модернізму, неореалізм, в якому поєднуються елементи реального й фантастичного, побутового та міфічного, дійсного, натуралістичного та уявного, таємничого, варварського й цивілізаційного, чуттєвого і раціонального» (Ковалів 2007b: с. 5). Характерною ознакою магічно-реалістичного дискурсу є «злиття двох категоріально відмінних організаційних і презентаційних систем у третій, новий модус реальності та зображення» (Nünning 2013: с. 479). На європейських теренах магічний реалізм часто трактується як «літературний засіб, своєрідна гра автора з читачем, спосіб протиставлення низької дійсності та високої романтичної фантазії за допомогою гротеску, гіперболи, алегорії, символу» (Попов 2001: с. 309).

Специфіка магічного реалізму полягає у його гетерогенності, а отже, вимагає відповідного підбору методологічного інструментарію, який би відкривав шлях у світ магічно-реалістичних текстів, котрий в багатьох випадках має багаторівневу структуру з полісемантичним змістом.

В українському літературознавстві поняття «магічний реалізм» розглядається здебільшого у зв'язку з вивченням

латиноамериканської літератури або української химерної прози. Проблематики магічного реалізму торкаються у своїх працях Б. Шалагінов, Р. Харчук, С. Підпригора, О. Журавська, Д. Коваленко, А. Горнятко-Шумилович, О. Смольницька, Ю. Падар, Т. Коноваленко, Д. Куриленко та ін.

Мета нашої статті – окреслити вектори методологічних досліджень магічного реалізму, встановити диференційні ознаки цього літературного феномену в теоретичному дискурсі німецьких літературознавців, зокрема у працях М. Шеффеля, Д. Кірхнер, Г. Роланда, Т. В. Лайне, Б. Шефера, Й. Шустера, а також визначити специфіку конструювання художнього світу магічно-реалістичних творів.

Вихідним принципом у трактуванні магічного реалізму є його двоплановість, тобто наявність у текстах цього напрямку, за Д. Кірхнер, так званого «подвійного дна» (нім. „Doppelbödigkeit“), – змісту, прихованого за об'єктивною картиною художнього світу твору (Kirchner 1993). Згідно з визначенням Ф. К. Дьора, магічний реалізм у своїй суті передає момент «трансценденції поверхневої реальності в напрямку до нумінозного» (Dörr 2004: с. 134). Важливо зауважити, що така амбівалентність характерна і для процесу «зображення», і для «зображуваного» (Brössel 2020: с. 222). І хоча у науковому світі панує консенсус щодо цього твердження, все ж актуальним залишається питання про співіснування у магічно-реалістичних текстах двох протилежних за своєю суттю парадигм: реальної та ірреальної. Особливо дискусійною постає семіотика «магічного» і її роль у реалістичному дискурсі.

Однією з перших і найбільш ґрунтовних праць, присвячених німецькому магічному реалізму, стала монографія М. Шеффеля (Scheffel 1990), в якій він, поряд з іншими аспектами цього напрямку, досліджує особливості комбінування реального та ірреального модусів у магічно-реалістичних творах. Магічний реалізм, як зазначає М. Шеффель, відмежовується від світосприйняття, зорієнтованого «виключно на Ratio» і акцентує на таємниці, відкритій завдяки прискіпливому спостереженню за об'єктивною дійсністю, тобто на ірраціональному, що по-різному відображене у «вокабулярії антропології, окультизму, психоаналізу або метафізики» (Scheffel

1990: с. 57). У текстах цього напряму об'єктивний світ набуває ореолу таємничості й невизначеності:

Сутності, феномени та предмети можуть тут бути одночасно і самими собою й іншими, категорії простору і часу, на відміну від раціонально впорядкованої картини світу, сприймаються як взаємопроникливі, природне і надприродне пов'язані нероздільно і сприймаються як «магічне ціле». Мікрокосмос та макрокосмос перебувають у безпосередньому смислового взаємозв'язку. Символ і реальність зливаються в одне ціле, «це є» і «це означає» вже не є окремими речами (Scheffel 1990: с. 67).

М. Шеффель наполягає на домінуванні реалістичного модусу, за лаштунками якого заховане ірреальне: «Неймовірно перебуває в тенетах звичного», а «ефект загадкової “інфекції”» проявляється «в предметній різкості», яка водночас виключає будь-яку «перспективу для фокусування» (Scheffel 1990: с. 95). Завдяки цьому створюється «дивна напруга між атмосферою мороку і “разючою проникливістю”», в якій раптом в момент «особливого прояснення свідомості» постає «освітлений предметний світ» (Scheffel 1990: с. 95).

Щодо «магічного» в значенні «моторошний», «загадковий» і «такий, що таємничим способом поєднує протилежності» (Scheffel 1990: с. 111), то магічний реалізм демонструє такі властивості:

Дезорієнтуючій і незбагненній для індивідуума фрагментації предметного світу протиставляється його гармонізація з невидимою для нього причини; як і в разючій різкості видимого, так і в постульованій цілісності гетерогенного світ оповіді позбавлений будь-якої ясно структурованої перспективи (Scheffel 1990: с. 112).

Автор праці стверджує, що, ймовірно, саме ці особливості магічного реалізму сприяли його утвердженню в німецькій літературі у відповідний історичний період:

Це не збіг, що саме в часи «нескінченного безладу» розповідають про звичний світ таким чином, що він постає раптом чужим, оповитим подихом занепаду, однак, все ж таки, приховує «вищий сенс» і в дивовижний спосіб осцилює між двома полюсами від порядку до безладу (Scheffel 1990: с. 112).

Окреслюючи диференційні ознаки магічного реалізму, Шефель дещо пізніше вирізняє такі його характеристики: «невизначені часова і просторова локалізація», «неповна каузальна мотивація оповіді»; «мотиви хворобливості, демонізація побутових предметів»; «утвердження в оповіді таємного сенсу, трансцендентної, але не завжди релігійно обґрунтованої впорядкованості дійсності», а також – переживання особливого, незбагненого досвіду, що призводить до «втрати будь-якої структурованої перспективи і пов'язане частково з почуттям відособленості, частково зі злиттям усього суцього в єдине ціле» (Scheffel 2000: с. 526). Поряд з цим він наголошує на специфічній взаємодії в магічно-реалістичних текстах двох протилежних тенденцій: з одного боку, прагнення до гармонії і сталого порядку, з іншого – до хаосу та руйнування. І якщо реалізм створює підґрунтя для фрагментації предметного світу, то магічне в дивний спосіб сприяє гармонізації та рівновазі (Scheffel 2000: с. 526).

Отже, можна зробити висновок, що мова йде саме про магічну привабливість реальності, коли об'єкти дійсності лише натякають на існування іншого світу за її межами. Задеклароване у назві поняття «реалізм» набуває нових семантичних обривів і розгортається у сферу метафізичного завдяки новій перспективі, що відкривається на повсякденні речі та явища, які набувають інших значень, символічності, маркують межі невидимого світу. Невід'ємною складовою цього процесу є ефект нумінозного, який проявляється під час прискіпливого вивчення предметного світу. Як поняття «нумінозність» виринає в контексті теорії архетипів Карла Густава Юнга, однак уперше було використане й обґрунтоване в праці німецького релігієзнавця і теолога Рудольфа Отто «Святе» (нім. „Das Heilige“). Згідно із тлумаченням Р. Отто, «нумінозне» включає два різновиди – «*mysterium tremendum*» (Otto 1917: с. 13) і «*fascinatum*» (Otto 1917: с. 39) – і описується, з одного боку, як момент духовного піднесення, трепету, релігійного екстазу, відчуття невидимої присутності вищої сили, з іншого – як властивість об'єктів видимого світу викликати певні психоемоційні стани, як-от відчуття містичного, магічного, моторошного або демонічного жаху. Отже, категорія «нумінозного» постає важливою стильовою ознакою магічного реалізму, індикатором «іншої»

реальності, адже його завдання – показати дійсність з іншого ракурсу, висвітлити її, привернути увагу до деталей, які в дивовижний спосіб розширюють межі читацького сенсорного сприйняття, набуваючи нумінозного ореолу в естетичному фокусі реалізму.

Важливе у концепції двоплановості або ж подвійної реальності, як зауважує Губерт Роланд, питання перспективи, бо якщо «магічне приховане за речами в реальності, то це означає, що повсякденне вже містить цю таємницю, її потрібно тільки прийняти» (Roland 2008b: с. 174). А отже, магія залежить більше від точки зору, ніж від речей і фактів, а питання перспективи тісно пов'язане з відношенням між «поверхнею» і «глибиною», між «вираженням» і «структурою» (Roland 2008b: с. 174).

Парадоксальність і двоплановість магічного реалізму, на думку Торстена Лайне, відображається також у способі письма, який не можна вже визначити виключно як «реалістично-метонімічний» чи «модерністично-метафоричний», оскільки тут одночасно поєднуються обидва структурні принципи (Leine 2018: с. 33). Спираючись на концепцію М. Шеффеля, він наголошує, що магічний реалізм – це синтез протилежностей, який, однак, має тенденцію до «гармонійної рівноваги» (Leine 2018: с. 34).

Зважаючи на синкретичність магічного реалізму, Торстен Лайне пропонує в ролі продуктивної семіотичної моделі концепцію «подвійного кондиціонування» (нім. *Doppelkonditionierung*), запропоновану Альбрехтом Кошорке у монографії «Правда та вигадка. Основи загальної теорії оповіді» (нім. „Wahrheit und Erfindung. Grundzüge einer allgemeinen Erzähltheorie“) (Koschorke 2012), що позначає «перетин, як правило, двох різних взаємовиключних знакових систем» і створює певний «нестабільний стан амбівалентності» (Leine 2018: с. 41). Він підкреслює, що «подвійне кондиціонування» семіотично не виражає ні «гібридне злиття різних кодів у багатоголосий ансамбль, ні синтез фрагментів», натомість фіксує «парадоксальне накладання двох автентичних протилежних знакових режимів» (Leine 2018: с. 41). Таке накладання двох бінарних кодів (А/В) створює при цьому віртуальну межову зону (С), котра у жодному із кодів не проявляється повністю (Leine 2018: с. 41). У такому випадку

в магічно-реалістичному творі, в світлі теорії А. Кошорке, складаються певні «епістемологічні ситуації», котрі відзначаються «багатозначністю у конкретному сенсі», і є результатом накладання багатьох знакових режимів із різною, часто протилежною кодифікацією, і, відповідно, не здатні до взаємної асиміляції:

Доти, поки кожен зі знакових режимів підпорядковується власним існуючим законам, неможливо використати щодо їх поєднаної версії і простору, який при цьому виникає, жодного із існуючих наборів правил, бо не існує метакоду, який би надав незаперечний, з усіх сторін однаковою мірою прийнятний і загалом експліцитно виражений ключ для тлумачення нашарованих один на одного двох принципів організації (Koschorke 2012: с. 368).

Отже, мова йде про накладання двох систем координат, коли «кожна по-своєму картографує все поле, однак обидві карти не можуть бути накладеними одна на одну», оскільки кожна з них має «своє центрування і, разом із тим, свою сліпу пляму, яку не має інша, таким чином, картина цілого створюється лише в осциляції між двома неповними і навіть взаємовиключними перспективами» (Koschorke 2012: с. 370). Таку осциляцію неможливо опанувати засобами ні однієї, ні іншої системи, вона вносить своєрідну «залишкову розмитість» у гру, котру неможливо опрацювати засобами традиційної логіки, тобто з точки зору «апріорних, універсальних, регулярних і незмінних закономірностей» (Koschorke 2012: с. 371). Предметом розгляду в такому разі виступатиме межова зона, «розмита через вплив перспектив» між двома спрямованими в різні біч кондиційними системами (Koschorke 2012: с. 371).

На відміну від концепції властивого магічному реалізму «синтезу», зазначає Т. Лайне, «подвійне кондиціонування» спрямоване не на залагодження конфлікту, а на «вивільнення завдяки цьому конфлікту культурної енергії» (Leine 2018: с. 42). В концептуальному полі міркувань А. Кошорке особливим виявом «подвійного кондиціонування» є «співіснування конфліктних нормативних пар», під яким розуміється не «проста амбівалентність, а різновекторна гра двох нормативних програм», котрі мають власну причинно-наслідкову зумовленість і не поєднані за своєю

суттю (Koschorke 2012: с. 371).

Підсумовуючи свої роздуми щодо поетологічної функції запропонованої Кошорке моделі, Торстен Лайне зазначає, що вона полягає «не в тому, щоб створити рівновагу, а в тому, щоб її перенести» (Leine 2018: с. 42). Він розглядає «подвійне кондиціонування» як найбільш продуктивну семіотичну модель для аналізу текстів магічного реалізму:

Тоді як концепт гібридності зводить в абсолют перехідний стан, а категорія синтетичного модерну утворює відмінність між формальним колажем і змістовим синтезом, термін подвійного кондиціонування на формальному рівні акцентує на перехідному стані текстів і все ж латентно утримує прагнення до примирення в осциляції поетологічних опозицій (Leine 2018: с. 43).

Знаковою в концептуалізації магічного реалізму стала праця Буркгарда Шефера, в якій він презентував свій семіотичний підхід до аналізу текстів цього напрямку і, як зауважує Т. Лайне, «підхопив описаний Шеффелем та іншими на змістовому рівні тексту парадокс (між антираціоналізмом і раціоналізмом, фрагментаризмом і гармонізацією) як первинну семіотичну структуру, що відносить магічний реалізм в силове поле авангарду» (Leine 2018: с. 36). Б. Шефер зауважив, що магічний реалізм, на його погляд, позначає «не історичну епоху чи корпус текстів письменників, які не емігрували», а є радше «проміжним модернізмом» („Zwischenmoderne“) (Schäfer 2001: с. 77). У його розумінні «зловісне “магічне” текстів консервує різні дискурси модерну під прикриттям традиційних міметичних стратегій текстотворення (=реалізму)» (Schäfer 2001: с. 80).

Б. Шефер запозичив з ботаніки термін «рудеральний простір» (нім. „Ruderalfläche“), що означає антропогенно змінену місцевість, покинуту ділянку землі, що вже не використовується в господарських цілях, а тому заростає бур'янами рудерального типу, тобто дикою рослинністю. Це можуть бути звалища, пустирі, узбіччя доріг, смуги вздовж парканів, покинуті міста. Саме такий «напівсформований межовий простір» постає важливим структурним елементом текстів магічного реалізму (Schäfer 2001: с. 78). Конотативне наснаження топосу «рудерального простору» екстраполює трансцендентальні

виміри загубленості, дезорієнтації, невизначеності. Як структурна модель або поетологічно-рефлексивна фігура прози «рудеральний простір» відзначається непостійним характером і «гібридною коінциденцією» модернізму і традиціоналізму (Schäfer 2001: с. 77.).

Така своєрідна конотативна ентропія, на думку Б. Шефера, підкреслює модерністську тенденцію творів магічного реалізму:

Модернізм, який загалом приписується текстам магічного реалізму, так само вписаний у віддалених пустирях і «перезимовує» там як модерністський топос. Автори магічного реалізму успадковують авангард суто змістовно, однак уже не інсценізують його емпатичну модерновість у своєму способі текстотворення, а консервують її у поетологічній рефлексійній фігурі рудерального простору (Schäfer 2001: с. 78).

Одним із перших зразків німецькомовних текстів, в яких зображений «рудеральний простір», Б. Шефер вважає «Ляльку» („Die Puppe“) Оскара Лорке. Окрім того, що О. Лорке вважається «першим найважливішим і найпрогресивнішим магічним реалістом свого часу», його «Лялька» викликає особливий інтерес з огляду на новаторські тенденції: адже вона ще містить елементи пізнього експресіонізму і водночас «пориває із радикальними експериментами із формою емпатичного модерну» (Schäfer 2001: с. 76).

Беручи за основу оповідання «Лялька» Оскара Лорке, Шефер формулює в десяти пунктах «характерні поетологічні імплікації рудерального простору»:

1) «рудеральний простір» – це «напівсформований проміжний простір», свого роду «не-місце» („Unort“), або ж «прогалина», «пролом» між природним і культурним просторами, що вже не використовується людиною, однак зазнає від неї впливу, «вторинна дика місцевість» (нім. «Sekundärwildnis»);

2) «рудеральний простір» – «семантично невизначений» і тому постає «проєкційним» простором для нового семантичного наповнення;

3) «рудеральний простір» – «деструктурований (здичавілий) і депрагматизований», а непридатні для використання «рудименти» на занедбаних ділянках продовжують своє «примарне життя»;

4) «рудеральний простір» – це «топографія спогадів

і забуття»;

5) «рудеральний простір» – «ексцентричний і позачасовий» (статичний): відмежований від головного дискурсу «клаптик» перебуває «per definitiomet» на периферії, а не в центрі; у рудеральному «не-місті» домінує «антиісторичне безчасів'я» („ahistorische Unzeit“);

6) «рудеральний простір» – «консервативний і анархічний водночас»: з одного боку, «не-місце» зберігає рудименти у спотвореній формі, з іншого – відбувається формування нового, дика рослинність «завойовує» покинуту територію;

7) «рудеральний простір» – це вільний простір для гри: Terrain vague (пустка) є певним неконвенційним «антисвітом» до регламентованого повсякдення, а отже, відкриває можливість для «грайливо-невимушеної фантазійності»;

8) «рудеральний простір» має подвійну структуру “double-bind”: як «зруйнований простір» («рана» у ландшафті = tremendum) він «відразливий», але як «зелений простір» («шрам» у ландшафті = fascinosum) – привабливий;

9) «рудеральний простір» – «постмодерністський і архаїчний»: здичавіла «безіменна земля» („Niemandland“) є певною антиципацією ландшафту *після* (виділено автором) людської цивілізації, котра *знову* набуває колишнього вияву; «постмодерністські ареали є водночас завжди також постгуманістичними ландшафтами»;

10) «рудеральний простір» – це «текст», у який вписана «мова природи»; цей текст амбівалентний і парадоксальний («не-місце» = «утопічна топографія»), однак не «текстурований» (Schäfer 2001: с. 78–79).

Губерт Роланд вважає концепцію Шефера доволі функціональною, оскільки описаний топос є визначальною характеристикою текстів повоєнного часу, а в творах магічного реалізму ця «топографія ще більше радикалізується» (Roland 2016: с. 56). На думку Т. В. Лайне, запропонований Б. Шефером концепт розширює «подвійну перспективу, яка позиціонує магічний реалізм в силовому полі між традиціоналізмом і модернізмом». Однак проблематична, на його погляд, «чітка диференціація, котру Шефер проводить між модерністично кодованим рудеральним простором

і традиційно-реалістичною частиною тексту» (Leine 2018: с. 37). Виходячи з того, що магічний реалізм як на рівні дискурсу, так і на методологічному втілює стратегію «середини і рівноваги», він пропонує розширити концепцію Шефера і стверджує, що не лише «рудеральний простір», а й магічно-реалістичний текст загалом функціонує як поетологічний межовий простір, котрий поєднує традиційний реалістичний спосіб письма із експериментальними формами літературного модерну (Leine 2018: с. 37). «Рудеральний простір» має інше значення, ніж концепт «гібридності», характерний для постмодерністських текстів, адже він не тільки уможливорює «лімінальну гру на порозі», – в магічному реалізмі він «залишається – навіть якщо і не в переважній більшості – перехідною стадією, що прямує до балансу напруги, подолання суперечностей і, водночас, відновлення впорядкованого стану» (Leine 2018: с. 38).

Концепція «подвійного кондиціонування», коли в процесі осциляції зникають межі між антиномічними режимами, і концепт «рудерального простору» із властивою йому семантикою гетерогенності, перехідності і нестабільності оприявнюють важливу диференційну ознаку магічно-реалістичних текстів – лімінальність, що тлумачиться як «невизначене існування між двома чи кількома просторовими і часовими сферами» (Ковалів 2007а: с. 557), коли «за межами звичного розуміння простору і часу можливе відтворення ірраціональних, аморальних або ж анархічних моделей поведінки» (Nünning 2013: с. 447). Важливо зауважити, що лімінальні структури нестійкі й динамічні. Наприклад, за А. ван Геннепом, виокремлюють три обов'язкові фази лімінальності: 1) вихід із попереднього місця або ж стану; 2) перехід через фазу перебування між двома світами; 3) приєднання до нового способу буття (Nünning 2013: с. 447). Образ лімінального часто виражає семантику «розмитості», «деструкції», «мінливості», «невизначеності», якою наснажені образи магічно-реалістичних текстів. Лімінальний досвід тут з'являється як результат балансування на межі двох вимірів – реального та ірреального – і створює ідеальні передумови для виходу за рамки будь-яких ієрархічних структур, що, в свою чергу, уможливорює певні фізичні та психічні перехідні стани у сферу трансцендентного.

Нестабільність лімінальних структур магічно-реалістичних творів передбачає обов'язковий процес трансформації, а отже, і трансгресії –

спосіб перетину неподоланої межі між можливим і неможливим, коли потенціали немовби самозамикаються, перекриваючи перспективу новизни. Трансгресія за цих умов забезпечує несподіваний вихід за межу вірогідного. <...> Концепція трансгресії фіксує механізми нелінійної еволюції, відображені в синергетиці. Можливість формування принципово нових еволюційних перспектив при порушенні лінійності процесу, лінійної спадкоємності спирається на «утвердження, яке, нічого не утверджуючи, повністю пориває з перехідністю» (Ковалів 2007b: с. 496).

У літературознавчому лексиконі за редакцією Ансгара Нюннінга трансгресія має ширше тлумачення і визначається як:

any act of expressive behaviour which inverts, contradicts, abrogates, or in some fashion presents an alternative to commonly held cultural codes, values and norms be they linguistic, literary or artistic, religious, or social and political (Babcock 1978: с. 14; Nünning 2013: с. 759).

Відштовхуючись від цього твердження, під трансгресією розуміють також певні «перформативні практики», коли порушується межа між «вертикальними» нормами, які «регулюють взаємозв'язки між верхом і низом в середині соціальної системи», або між «горизонтальними» кордонами (фронтами), котрі розмежовують «внутрішнє» і «зовнішнє» (Nünning 2013: с. 759). Оскільки обидва типи трансгресії мають біполярну природу, межа «ієрархічно організовує підпорядковані їй опозиції» в такий спосіб, що «своє» поряд із «чужим» постає як «нормальне» на противагу «патологічному» (Nünning 2013: с. 759). Як «дослідження гетерогенних потенціалів (гетеротопій)» трансгресія може бути націлена на психічні форми людини, а також на «топографічний простір» і часто знаходить своє вираження у гібридних образах (Nünning 2013: с. 759).

Йорг Шустер, аналізуючи пейзажну лірику 1930–1960 років,

формулює сутність трансгресії в магічно-реалістичній літературі так:

Межі між різними формами сприйняття, між природою і цивілізацією, між життям і смертю стають нещільними, ці сфери знову і знову проникають одна в одну, утворюючи єдність. Вирішальне значення при цьому відіграє те, що ці переходи за межі широко передаються суто мовними засобами; магічні трансгресії ґрунтуються на семіотичних трансформаціях, котрі відбуваються на рівні мовних знаків (Schuster 2016: с. 71).

Мотиви «рудерального простору» і певне «оптичне сум'яття», на думку вченого, «імплікують момент трансгресії і трансформації: від цивілізації назад до природи, від об'єктивної чіткості до неймовірного» (Schuster 2016: с. 76). В магічному реалізмі трансформація і трансгресія корелюють із усвідомлено-концептуальною «нестабільністю символів» (Schuster 2016: с. 83), завдяки чому створюється множинність значень. Як можна зауважити, висновки Й. Шустера безпосередньо корелюють із концепцією «подвійного кондиціонування» А. Кошорке, адже задекларований ним процес осциляції між гетерогенними різноспрямованими системами можна розуміти як трансгресію, яка може мати різні вияви в залежності від дискурсу (релігійного, суспільного, морального, культурного, фізичного та ін.)

Отже, узагальнюючи, правомірно зробити висновок, що магічний реалізм як літературний напрям характеризується низкою параметрів, які логічно класифікувати як його конститутивні (парадигматичні) ознаки: **двоплановість**, що виражається у поєднанні реального та ірреального способів зображення; **подвійне кондиціонування** (А. Кошорке), зумовлене накладанням двох різних модусних режимів, які в осциляції створюють цілісну картину художнього світу магічно-реалістичного тексту; **нумінозність** – властивість об'єктів предметного світу, зображених у реалістичному дискурсі, викликати відчуття таємничої присутності надприродних сил, ефект містичного або демонічного (своєрідний маркер ірреального); топос «**рудерального простору**» як полісемантичне утворення, що експлікує певний проміжний стан із притаманною йому нестабільністю і тенденцією до трансформації і гармонії;

лімінальність і трансгресія, які характеризують стан балансування між гетерогенними потенціалами: іманентним і трансцендентним (профанним і сакральним / езотеричним та екзотеричним / феноменальним і ноуменальним) світами.

В умовах нестабільності кожної зі структур реального й ірреального вимірів магічний реалізм демонструє синергетичний ефект виникнення нового художнього простору з прихованими глибинними сенсами та еліптичними структурами, які утворюють семантичну поліфонію тексту. Через лімінальність і трансгресію активується семантичний потенціал магічного, спрямований на подолання межі між іманентним та трансцендентним світами.

- Ковалів, Ю. (авт.-укл.) (2007а). *Літературознавча енциклопедія*. У 2 т. Київ : Академія, т. 1, 607 с.
- Ковалів, Ю. (авт.-укл.) (2007б). *Літературознавча енциклопедія*. У 2 т. Київ : Академія, т. 2, 624 с.
- Попов, Ю. (2001). Магічний реалізм. В: *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври, с. 309–310.
- Brössel, S. (2020). Zeichen der Doppelbödigkeit: Filmisches Erzählen als Funktion des Magischen Realismus bei Friedo Lampe. In: Baßler, M. et al. (ed.). *Realisms of the Avant-Garde*. Berlin, Boston : De Gruyter, pp. 209–222. <https://doi.org/10.1515/9783110637533-014>
- Dörr, V. C. (2004). *Mythomimesis. Mythische Geschichtsbilder in der westdeutschen (Erzähl-)Literatur der frühen Nachkriegszeit (1945–1952)*. Berlin : Erich Schmidt, 584 S.
- Kirchner, D. (1993). *Doppelbödige Wirklichkeit: magischer Realismus und nicht-faschistische Literatur*. Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 162 S.
- Koschorke, A. (2012). *Wahrheit und Erfindung. Grundzüge einer allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt am Main : S. Fischer, 480 S.
- Leine, T. W. (2018). *Magischer Realismus als Verfahren der späten Moderne: Paradoxien einer Poetik der Mitte*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2018. <https://doi.org/10.1515/9783110545241>
- Nünning, A. (Hrsg.) (2013). *Metzler Lexikon. Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart, Weimar : J. B. Metzler Verlag, 847 S. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-05349-7>
- Otto, R. (1917). *Das Heilige*. Breslau : Trewendt & Granier, 256 S.
- Roland, H. (2008). George Saikos Kriegserzählungen und die Tradition des ‘magischen Realismus’ in der österreichischen Literatur der Nachkriegszeit. *Germanistische Mitteilungen*, Heft 67, S. 172–185.

- Roland, H. (2016). Magischer Realismus und Innere Emigration: Das Störpotenzial einer Poetik in Elisabeth Langgässers Roman *Der Gang durch das Ried* (1936). In: Baßler, M., Roland, H. and Schuster, J. (ed.). *Poetologien deutschsprachiger Literatur 1930–1960: Kontinuitäten jenseits des Politischen*. Berlin, Boston : De Gruyter, pp. 51–76. <https://doi.org/10.1515/9783110418897-004>
- Schäfer, B. (2001). *Unberühmter Ort. Die Ruderalfläche im Magischen Realismus und der Trümmerliteratur*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 392 S.
- Scheffel, M. (1990). *Magischer Realismus. Die Geschichte eines Begriffes und ein Versuch seiner Bestimmung*. Tübingen : Stauffenburg, 187 S.
- Scheffel, M. (2000). Magischer Realismus. In: Fricke, H. u.a. (Hrsg.). *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. Berlin, New York : De Gruyter, Bd. 2, S. 526.
- Schuster, J. (2016). *Die vergessene Moderne Deutsche Literatur 1930–1960*. Stuttgart : Kröner, 202 S.
- Stefanović, M. (2019). Die Begriffsgeschichte des magischen Realismus von der deutschen Malerei bis zur hispanoamerikanische Literatur. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, vol. 17, no. 1, pp. 11–23. <https://doi.org/10.22190/FULL1901011S>

CONCEPTUAL DIMENSIONS OF GERMAN MAGICAL REALISM

Svitlana Prytoliuk

orcid.org/0000-0002-9245-4477

svitlana.prytoliuk@gmail.com

*Department of German Philology and German Language Teaching Methodology
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maxyma Kryvonosa str., 46027, Ternopil, Ukraine*

Abstract. The article outlines the vectors of methodological research of magical realism and identifies the differential features of this literary phenomenon in the theoretical discourse of German literary criticism. The author of the article focuses on the ambivalence of German magical realism, caused by the combination in magical realist texts of two inherently opposite ways of depicting reality – realistic and unreal. In magical realist texts, the magical appeal of reality is emphasized, when the objects of reality only hint at the existence of another world beyond it, acquiring a numinous aureole in the aesthetic focus of realism. The specificity of magical realism lies in its heterogeneity, and therefore requires the appropriate selection of methodological tools that would open the way to the world of magical realist texts, which in many cases has a multi-level structure with polysemantic content. Special attention within the context of the conceptualization

of magical realism is paid to the semiotic model of “double conditioning” by A. Koschorke and the concept of “ruderal space” by B. Schaefer. In conclusion, the author emphasizes that magical realism demonstrates the synergistic effect of the emergence of a certain new artistic space with hidden deep meanings and elliptical structures that form the semantic polyphony of the text with a variable multiplicity of meanings. Through liminality and transgression, the semantic potential of the magical is activated, aimed at overcoming the boundary between the immanent and transcendent worlds.

Keywords: magical realism; double conditioning; ruderal space; liminality; transgression; topos; oscillation; numinous.

References

- Kovaliv, Y. (comp.) (2007a). *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary encyclopedia]. In 2 vols. Kyiv : Akademiia, vol. 1, 607 p. (in Ukrainian).
- Kovaliv, Y. (comp.) (2007b). *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary encyclopedia]. In 2 vols. Kyiv : Akademiia, vol. 2, 624 p. (in Ukrainian).
- Popov, Y. (2001). Mahichnyi realizm [Magical realism]. In: *Leksykon zahal'noho ta porivnial'noho literaturoznavstva*. Chernivtsi : Zoloti lytavry, pp. 309–310. (in Ukrainian).
- Brössel, S. (2020). Zeichen der Doppelbödigkeit: Filmisches Erzählen als Funktion des Magischen Realismus bei Friedo Lampe. In: Baßler, M. et al. (ed.). *Realisms of the Avant-Garde*. Berlin, Boston : De Gruyter, pp. 209–222. <https://doi.org/10.1515/9783110637533-014>
- Dörr, V. C. (2004). *Mythomimesis. Mythische Geschichtsbilder in der westdeutschen (Erzähl-)Literatur der frühen Nachkriegszeit (1945–1952)*. Berlin : Erich Schmidt, 584 S.
- Kirchner, D. (1993). *Doppelbödige Wirklichkeit: magischer Realismus und nicht-faschistische Literatur*. Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 162 S.
- Koschorke, A. (2012). *Wahrheit und Erfindung. Grundzüge einer allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt am Main : S. Fischer, 480 S.
- Leine, T. W. (2018). *Magischer Realismus als Verfahren der späten Moderne: Paradoxien einer Poetik der Mitte*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2018. <https://doi.org/10.1515/9783110545241>
- Nünning, A. (Hrsg.) (2013). *Metzler Lexikon. Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart, Weimar : J. B. Metzler Verlag, 847 S. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-05349-7>
- Otto, R. (1917). *Das Heilige*. Breslau : Trewendt & Granier, 256 S.
- Roland, H. (2008). George Saikos Kriegserzählungen und die Tradition des ‘magischen Realismus’ in der österreichischen Literatur der Nachkriegszeit. *Germanistische Mitteilungen*, Heft 67, S. 172–185.
- Roland, H. (2016). Magischer Realismus und Innere Emigration: Das Störpotenzial einer Poetik in Elisabeth Langgässers Roman *Der Gang durch das Ried*

- (1936). In: Baßler, M., Roland, H. and Schuster, J. (ed.). *Poetologien deutschsprachiger Literatur 1930–1960: Kontinuitäten jenseits des Politischen*. Berlin, Boston : De Gruyter, pp. 51–76.
<https://doi.org/10.1515/9783110418897-004>
- Schäfer, B. (2001). *Unberühmter Ort. Die Ruderalfläche im Magischen Realismus und der Trümmerliteratur*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 392 S.
- Scheffel, M. (1990). *Magischer Realismus. Die Geschichte eines Begriffes und ein Versuch seiner Bestimmung*. Tübingen : Stauffenburg, 187 S.
- Scheffel, M. (2000). Magischer Realismus. In: Fricke, H. u.a. (Hrsg.). *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. Berlin, New York : De Gruyter, Bd. 2, S. 526.
- Schuster, J. (2016). *Die vergessene Moderne Deutsche Literatur 1930–1960*. Stuttgart : Kröner, 202 S.
- Stefanović, M. (2019). Die Begriffsgeschichte des magischen Realismus von der deutschen Malerei bis zur hispanoamerikanische Literatur. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, vol. 17, no. 1, pp. 11–23.
<https://doi.org/10.22190/FULL1901011S>

Suggested citation

Prytoliuk, S. (2023). Kontseptual'ni vymiry nimets'koho mahichnoho realizmu [Conceptual Dimensions of German Magical Realism]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 108, pp. 112–128. (in Ukrainian).
<http://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.112>

Стаття надійшла до редакції 27.09.2023 р.
Стаття прийнята до друку 30.10.2023 р.